

فصلنامه علمی، پژوهشی فقه و مبانی حقوق اسلامی سال دوازدهم / شماره ۳ / پاییز ۱۳۹۸

تاریخ دریافت: ۹۷/۰۲/۲۹

تاریخ بازنگری: ۹۸/۰۷/۱۳

تاریخ پذیرش: ۹۸/۰۸/۱۰

تاریخ انتشار: ۹۸/۰۹/۳۰

پیشگیری زودرس در سیاست جنایی ایران با نگرشی بر تعالیم فقهی

نیوشا قهرمانی افشار^۱، قدرت الله خسروشاهی^۲ (نویسنده مسئول) و محمدرضا شادمانفر^۳

چکیده

کودکان و نوجوانان ناسازگار یا بزهکار از مشکلات مختلفی با ماهیت اقتصادی، فرهنگی، خانوادگی و غیره رنج می‌برند. شناخت عوامل موجد ناسازگاری و بزهکاری کودکان و نوجوانان و اتخاذ تدابیر صحیح پیشگیرانه عمومی و خصوصی در گستره جامعه، اعضا و گروه‌های آسیب‌پذیر آن و افراد و گروه‌های در معرض خطر بزهکاری در کاهش جرایم این گروه سنی تأثیر مستقیم و غیرقابل‌انکاری دارد. پیشگیری رشدمدار به معنای مداخله در دوره‌های مختلف رشد کودکان و نوجوانان بزهکار یا در معرض بزهکاری به منظور پیشگیری از مزمن و تکراری شدن بزهکاری در آینده می‌باشد. این پیشگیری در صدد است تا با شناسایی عوامل خطر و حذف آنها از یکسو و تقویت عوامل حمایتی از سوی دیگر فرآیند جامعه‌پذیری را تسهیل نموده و امکان تحقق بزهکاری را تضعیف نماید. شیوه قرآن نیز در تربیت، متربی محور است، یعنی بر تفکر، الگوگیری، اراده و انتخاب شخص متربی استوار می‌باشد. بهره‌گیری از دستاوردهای قانونگذار ایرانی در کنار آموزه‌های دین اسلام در تعلیم و تربیت کودکان از سوی والدین و نیز معلمان و سایر افرادی که با این گروه آسیب‌پذیر و آسیب‌ساز در ارتباط‌اند، نقش به‌سزایی در پیشگیری رشدمدار از ناسازگاری، بزهکاری و بزه‌دیدگی اطفال و نوجوانان ایفا می‌کند. شناخت شخصیت کودک و به رسمیت شناختن حقوق وی، می‌تواند گام مهمی در جهت تدوین یک الگوی جامع رشدمدار باشد.

واژگان کلیدی: پیشگیری رشدمدار، آموزه‌های فقهی، حقوق کیفری، خانواده، عوامل خطر، بزه‌دیدگی

مقدمه

بر پایه مطالعات جرم‌شناختی، غالب کودکان و نوجوانان بزهکار در محیط‌های نامساعد اجتماعی و خانوادگی رشد می‌کنند و افزون بر محرومیت از آموزش و فراگیری شیوه‌های جامعه‌پذیری در چنین محیط‌هایی، از خرده فرهنگ‌های بزهکاری نیز متأثر بوده، قواعد و اصول زندگی بزهکارانه را می‌آموزند. از این‌رو، دیدگاه‌های نوین جرم‌شناسی، خواهان مداخله در

^۱ دانشجوی دوره دکتری حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد اصفهان (خوراسگان)، اصفهان، ایران

^۲ استادیار و عضو هیئت علمی دانشگاه اصفهان (نویسنده اصلی)

^۳ استادیار و عضو هیئت علمی دانشگاه اشرافی اصفهانی

فرآیند رشد و جامعه‌پذیری آن دسته از اطفال و نوجوانانی است که در محیط‌های نامناسب خانوادگی و محلی قرار گرفته‌اند. بدین ترتیب، پیشگیری اجتماعی، ایجاد تغییرات و اصلاحات فردی و محیطی است که منجر به اصلاح جامعه و فرد و منجر به جلوگیری از جرم به صورت پایدار و همیشگی می‌شود.

هر یک از محیط‌های خانه، مدرسه، دانشگاه، دوستان و غیره در یک مقطع خاص زمانی عمل کرده و فرآیند جامعه‌پذیری را تسهیل می‌کنند. پیشگیری اجتماعی در واقع بر دو نقطه یک خط شبیه است که در یک طرف فرد و خانواده و در طرف دیگر جامعه و محیط قرار دارد (نجفی ابرنآبادی، ۸۲-۱۳۸۱: ۲۹۰). پیشگیری اجتماعی شامل دو دسته رایج است: پیشگیری جامعه‌مدار و پیشگیری رشدمدار.

برپایه پیشگیری رشدمدار، برای پیشگیری از به‌عادت شدن بزهکاری در افراد باید از رهگذر مداخله‌های روانی - اجتماعی زودهنگام آن‌ها را به سوی اجتماعی شدن هدایت کرد (گراهام، ۱۳۸۳: ۳۰۷ و بعد). این نوع پیشگیری با هدف قراردادن کودکان مسئله‌دار (کودکان در معرض خطر بزهکاری) و بهره‌گیری از «تدابیر آموزشی-پرورشی» به دنبال آموزش مهارت‌های زندگی - اجتماعی به کودکان مسئله‌دار و پدران و مادران آن‌هاست تا از این رهگذر، چنین افرادی به درستی تربیت شوند. بنابراین، این گونه از پیشگیری به دنبال احیاء و تقویت شرایط آموزش و پرورش طبیعی کودکان مسئله‌دار است (نجفی ابرنآبادی، ۱۳۸۳: ۵۷۹).

پیشگیری رشدمدار دو خصیصه عمده دارد یکی، مداخله زودرس نسبت به طفل، خانواده و مدرسه، به عبارت دیگر، در پیشگیری رشدمدار علاوه بر شخص طفل، محیط اطراف وی نیز مورد توجه عملیات پیشگیری قرار دارد و دیگر اینکه، این نوع پیشگیری جنبه فنی و تربیتی دارد و اختلالات رفتاری و روانی طفل هدف قرار می‌گیرد. قدرت شناخت و تمیز طفل تقویت شده و مانع عقب‌ماندگی شخص می‌شود..

شایان ذکر است آموزه‌های دین اسلام نیز در راستای پیشگیری رشدمدار، راهکارها و تدابیر مختلفی همچون وظایف و تکالیف والدین در تربیت اطفال و نوجوانان در امور مختلف فردی، اجتماعی، فرهنگی، و غیره مورد توجه قرار داده است. مقاله حاضر درصدد است تا ضمن بررسی مبانی این قسم از پیشگیری به این موضوع بپردازد که آیا با بهره‌گیری از اصولی که در منابع مستقیم فقهی در خصوص تقویت زمینه‌های پیشگیری اطفال و نوجوانان از بزهکاری وجود دارد، می‌توان الگویی جامع و رشدمدار در این خصوص ترسیم نمود.

الف) مفهوم، اهمیت و مبانی پیشگیری رشدمدار

بهره‌مندی و بکارگیری تدابیر پیشگیری رشدمدار مستلزم شناخت مفهوم و ماهیت آن است. از این‌رو، در این بند سه بحث مفهوم، اهمیت و مبانی پیشگیری رشدمدار مورد بررسی قرار می‌گیرد.

۱- مفهوم پیشگیری رشدمدار

به تعبیر علم پزشکی «پیشگیری بهتر از درمان است» و با الگوگیری از این شعار، در حوزه علوم جنایی هم، دو نوع پیشگیری قابل تفکیک است: پیشگیری کیفی (واکنشی) و پیشگیری غیرکیفی (کنشی). آنچه در علم جرم‌شناسی در اولویت قرار دارد، پیشگیری کنشی است و پیشگیری واکنشی به‌عنوان آخرین راه‌چاره پیشنهاد می‌شود.

پیشگیری رشدمدار یکی از گونه‌های پیشگیری کنشی به حساب می‌آید. پیشگیری رشدمدار «پیشگیری از بزهکاری از طریق اتخاذ اقدامات مختلف در طول رشد فرد است» (همان: ۱۲۳۳). بنابراین، پیشگیری اجتماعی رشدمدار که به آن

پیشگیری زودهنگام (زودرس)^۱ نیز گفته می‌شود بر این فرض مبتنی است که پیش‌رسی کودکان در ناسازگاری، کج‌روی و بزهکاری، پایداری بزهکاری و گرایش‌های مجرمانه را در آن‌ها نوید می‌دهد (نیازپور، ۱۳۸۳: ۱۷۷). از این‌رو، با اتخاذ تدابیر رشدمدارانه بایست زمینه‌های ظهور پیش‌رسی جنایی را در اطفال و نوجوانان عقیم گذارد.

۲- اهمیت تدابیر پیشگیری رشدمدار

پیشگیری به‌طور کلی -علیرغم هزینه-زمان‌بر بودن آن- مزایای گوناگونی را عاید جامعه بشری می‌نماید. نظام‌های حقوقی جهان هم به شیوه‌های مختلف به اهمیت این بحث در خلال قانونگذاری‌ها توجه نموده‌اند. برای نمونه، قانونگذار ایرانی بر پایه بند ۵ اصل ۱۵۶ قانون اساسی به پیشگیری از جرم از یک‌سو، و اصلاح مجرمان از سوی دیگر تأکید دارد. پیشگیری از وقوع جرم به چند دلیل از اهمیت برخوردار است (نجنفی ابرندآبادی، همان: ۱۲۲۵-۱۲۲۴):

۱-۲- بالا بودن نرخ بزهکاری

با وجود اجرای شدید مجازات‌ها در سطح دادگاه‌ها، نرخ بزهکاری نسبتاً بالا است. میزان ناامنی به‌ویژه در سال‌های اخیر افزایش یافته است. اگر به‌عنوان بزه‌دیده جرم را تجربه نکرده باشیم، بدون شک شاهد بزه‌دیدگی در نزدیکان خود بوده‌یم. بنابراین، حال که سرکوبی کیفری نتوانسته جرم را تا حد قابل تحمل در بیاورد، بدین معنی است که نظام کیفری شکست خورده و پیشگیری می‌بایست توسط نهادهای دیگری دنبال شود.

۲-۲- کمبود فضای زندان‌ها

بر پایه آنچه مسئولان سازمان زندان‌ها بیان کرده‌اند، مساحت و فضای زندان‌های ایران گنجایش نگهداری ۷۰ تا ۸۰ هزار تن زندانی را دارد. حال آنکه هم اکنون بیش از دو برابر این گنجایش در زندان‌ها به‌سر می‌برند. بحران جمعیت کیفری، یکی از مسائل حاد و در عین حال مخفی جامعه است. پاره‌ای از بیماری‌ها و خرده فرهنگ‌های مجرمانه نظیر اعتیاد و ایدز از زندان ناشی می‌شود. این امور بیانگر تورم جمعیت کیفری در کشور ما است. از این‌رو، برای کاهش هزینه‌های مادی و معنوی جرم می‌بایست قبل از وقوع جرم، پیشگیری کرد.

۳-۲- کارآمد نبودن تدابیر کیفری

سرکوبگری شأن حقوق کیفری است و این امر بسیار پرهزینه است. هر کدام از نهادهای قضایی و پیراقضایی هزینه‌های را بر جامعه تحمیل می‌نمایند. بنابراین، دستگاه کیفری بودجه زیادی را به خود جذب می‌کند اما آنچه اهمیت دارد آن است که بازده و تولید این دستگاه با هزینه آن تناسب ندارد. درست است که مجرمان مجازات شده‌اند ولی پرسش اساسی این است که آیا آثار اصلاحی نیز در آنها مشاهده شده است؟ آیا مجازات توانسته است از میزان ارتکاب جرم و یا به صورت خاص از میزان تکرار جرم بکاهد؟

عدالت کیفری می‌بایست دو هدف سزادهی و اصلاح و درمان را محقق نماید که نتیجه آن، بازدارندگی و جلوگیری از تکرار جرم است. اگر هدف دوم (اصلاح و درمان)، محقق نگردد، فرآیند کیفری عملاً کارآیی خود را از دست می‌دهد و این عده همچنان در این فرآیند باقی خواهند ماند.

¹ Early Prévention

۳- مبانی پیشگیری رشدمدار

نظر به این که اطفال، موضوع پیشگیری رشدمدار می‌باشند و به دیگر سخن، در این نوع پیشگیری اقدامات مختلف در طول رشد فرد مورد توجه است، در این بند تلاش می‌شود مهم‌ترین مبانی روی‌آوری به آموزه‌های پیشگیری رشدمدار تبیین گردد.

۳-۱- مبانی فقهی پیشگیری رشدمدار

در آموزه‌های دین اسلام برای تربیت، در تمام مراحل و مقاطع زندگی (حتی قبل از ولادت و حین تولد و دوران شیرخوارگی و غیره)، دستورهای ویژه‌ای داده است تا انسان از کودکی در کانون خانواده و در آغوش والدین، معلم و فرهنگ محیط، تعلیم و تربیت مناسب و لازم را ببیند و برای مراحل عالی‌تر زندگی انسانی آماده شود و پرورش یابد. در مورد اهمیت و ضرورت تعلیم و تربیت از نظر اسلام همین بس که در قرآن کریم بیش از هزار مرتبه خداوند با عنوان «رب» و صدها مرتبه با وصف «عالم» و «علیم» ذکر شده است: «رَبَّنَا الَّذِي اَعْطَى كُلَّ شَيْءٍ حَلْقَهُ ثُمَّ هَدَى» (آیه ۵۰ سوره طه)؛ پروردگار ما کسی است که به هر موجودی آنچه لازم آفرینش او بود عطا فرمود و آنگاه هدایتش کرد. افزون بر این، در آیین اسلام، تعلیم و تربیت فرزند، واجب و حق مسلم کودک بر والدین است. امام سجاده (ع) برای این کار از خداوند استمداد می‌کند «و اعننی علی تربیتهم و تأدیبهم و بریهم» (علی بن الحسین (ع)، بی‌تا: ۸۹)؛ یعنی پروردگارا مرا بر تربیت و تأدیب و نیکی به فرزندانم یاری فرما.

در این بند به پاره‌ای از موارد توجه دین اسلام به بحث پیشگیری رشدمدار که موضوع اساسی آن کودکان می‌باشند، پرداخته می‌شود.

۳-۱-۱- حقوق اولاد بر والدین

عاملی مؤثر بر عدم تکوین اولیة جرم را می‌توان حقوق اولاد بر والدین قلمداد نمود. در قرآن کریم حقوقی برای کودکان به عهده والدین گذاشته شده است که رعایت آنها مورد تأکید بوده و در ساختار شخصیتی کودکان دور نمودن آنان از محیط‌های آلوده نقش به‌سزایی خواهد داشت. «از دیدگاه فرهنگ تربیتی اسلام لازم است والدین که مهم‌ترین نقش‌آفرینان در حوزه تربیت نسل جدید محسوب می‌شوند و مسئولیت سنگین آن را به عهده گرفته‌اند با بهره‌گیری از روش‌های صحیح و اطمینان‌بخش و با رعایت حقوقی که دین مبین اسلام معین فرموده، فرزندان خویش را در امر تربیت یاری نموده و برای پرورش خلاقیت‌های فرزندان و شکوفایی استعدادهای خدادادی آنان به حقوق اساسی فرزندان‌شان توجه کند» (پاک‌نیا، ۱۳۸۲: ۱۷).

اندرزهایی که در سوره لقمان، آن حضرت نسبت به فرزندان خود به‌کار می‌برد و اصول صحیح تربیتی را ارائه می‌دهد دلالت بر توجه تکلیف والدین نسبت به فرزندان دارد و در واقع در سوره لقمان منشوری از آنچه والدین لازم است به فرزندان آموزش دهند را نشان داده است (آیات ۱۳ تا ۱۹ سوره لقمان).

۳-۱-۲- رعایت حقوق و منافع مالی کودکان

لزوم حمایت از حقوق مالی و رعایت منافع مالی کودکان به‌ویژه ایتم در آیه ۲۲۰ سوره مبارکه بقره مورد تأکید قرار گرفته است که می‌توان از جمله مبانی فقهی پیشگیری رشدمدار در این زمینه به‌شمار آورد (خسروشاهی، نمایان و شکر بیگی، ۱۳۹۰: ۱۲۰).

۱۵). در فرمایش امام علی(ع) نیز آمده است: «به یتیمان توجه کنید مبادا آنان را زمانی سیر کنید و زمانی گرسنه بدارید و مبادا یتیمان با وجود شما تباہ و فساد شود» (نامه ۴۷ نهج البلاغه)

۳-۱-۳- حق تحصیل

فراگیری دانش یک فریضه است، به گونه‌ای که پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله به مردم سفارش می‌کند: «از گهواره تا گور دانش بجویند» (نهج الفصاحه ص ۲۱۸) و آموختن دانش (خواندن و نوشتن) را از جمله حقوق فرزندان بر والدین می‌داند و می‌فرماید: «از جمله حقوق فرزند بر پدر، آموختن نوشتن است.»

۳-۲- مبانی حقوقی پیشگیری رشدمدار

پیشگیری رشدمدار افزون بر مبانی فقهی از مبانی حقوقی نیز برخوردار است. بنابراین در این بند به برخی جلوه‌های این مبانی پرداخته می‌شود.

۳-۲-۱- حق بقا

در بند «د» ماده ۲۴ پیمان‌نامه حقوق کودک ۱۹۸۹، اصل ۳ اعلامیه حقوق کودک ۱۹۵۹، بند ب ماده ۱۱ اعلامیه پیشرفت و توسعه اجتماعی ۱۹۶۹ به حق کودک مبنی بر مراقبت از جنین و مادران باردار قبل و بعد از تولد اشاره شده و از دولت‌ها خواسته شده تا خدمات مناسب در ارتباط با بارداری، بستری شدن برای زایمان و دوران پس از زایمان و نیز در موارد لزوم خدمات رایگان و تغذیه کافی در دوران بارداری و دوران شیردهی را در اختیار مادران قرار دهند. همچنین ماده ۲ اعلامیه جهانی بقای رشد و حمایت از کودکان ۱۹۹۰ نیز، رهبران جهان در اجلاس جهانی سران برای کودکان طی صدور این اعلامیه، ارتقای سلامت کودکان و نوزادان را از طریق اتخاذ تدابیر ویژه مراقبتی از مادران و نوزادان در دوران بارداری و پس از آن را مورد شناسایی قرار داده و بدان متعهد گردیدند.

در گستره مقررات ملی، طبق ماده ۹۵۶ قانون مدنی انسان با زنده متولد شدن از حقوق خود برخوردار می‌گردد لکن حمل در دوران قبل از تولد نیز مورد حمایت قانون‌گذار ایران است.^۱ مطابق ماده ۱۱۷۶ قانون مدنی حمل در دوران قبل از تولد حق برخوردار از نفقه داشته و والدین تکلیف قانونی به تامین تغذیه مناسب برای نوزادان دارند. در صورتی که زن حامله مطلقه باشد به جهت تکلیف پدر به تامین نفقه فرزندان خود (۱۱۹۹ قانون مدنی) و به جهت اهمیت تغذیه مادر در رشد جنین، زن تا زمان وضع حمل مستحق دریافت نفقه از همسر سابق خود است (۱۱۰۹ قانون مدنی). از جمله اعطای یک ساعت مرخصی شیردهی برای مادران شیره شاغل علاوه بر مرخصی استحقاقی تا رسیدن کودک به سن ۲۰ ماهگی و مکلف کردن سازمان‌ها برای ایجاد مکان مناسب جهت شیردهی در کنار محل کار نیز از اقدامات موثر در این زمینه است.^۲

۳-۲-۲- حق هویت

ثبت ولادت طفل و شناسایی والدین در اسناد بین‌المللی به رسمیت شناخته شده و مطابق ماده ۷ پیمان‌نامه حقوق کودک هر کودکی از بدو تولد از حق داشتن نام و شناسایی والدین خود و قرار گرفتن تحت مراقبت آنان برخوردار است.

^۱ - ماده ۹۵۷ ق.م و مواد ۶۱۳، ۶۱۴، ۶۱۵، ۶۲۳، ۶۸۶ و ۷۲۱-۷۱۶ از قانون مجازات اسلامی (کتاب دیات).

^۲ - ماده ۳ و تبصره‌های ۱ و ۲ این ماده از قانون ترویج تغذیه با شیر مادران در دوران شیردهی مصوب ۷۴/۱۲/۲۳. ضمناً قانون‌گذار نیز طی مواد ۷۶ تا ۷۹ از مادران کارگر شیره در دوران شیردهی حمایت کرده است.

ولادت هر طفل در ایران اعم از اینکه پدر و مادر طفل ایرانی یا خارجی باشند، باید به نماینده یا مامور ثبت اعلام شود و ولادت اطفال ایرانیان مقیم خارج از کشور به مامور کنسولی ایران در محل اقامت و اگر نباشد به نزدیکترین مامور کنسولی و یا به سازمان ثبت احوال کشور اعلام شود. این حق به اطفال حاصل از رابطه نامشروع نیز تعلق میگیرد.

۳-۲-۳- حق حمایت و مراقبت در برابر بی‌توجهی و سوءرفتار

اسناد بین‌المللی بر لزوم حق برخورداری کودک از مراقبت و حمایت والدین به دلیل وضع صغر سن او اشاره داشته‌اند. مقدمه کنوانسیون حقوق کودک ۱۹۸۹، بند ۲ ماده ۲۵ اعلامیه حقوق بشر، ماده ۱۹ کنوانسیون آمریکا حقوق بشر ۱۹۶۹ - کاستاریکا، اصل ۲ اعلامیه جهانی حقوق کودک ۱۹۵۹، میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی مصوب ۱۹۶۶ و بند ۱۶ اعلامیه تهران (اولین کنفرانس بین‌المللی حقوق بشر ۱۹۶۸) از اسنادی هستند که حق برخورداری کودک از حمایت والدین را به رسمیت شناخته‌اند. اصل ۶ اعلامیه جهانی کودک ۱۹۵۹ و ماده ۹ پیمان نامه حقوق کودک نیز به لزوم کمک دولت به خانواده‌هایی که به لحاظ مالی، فرهنگی و یا دلایل مختلف قادر به مراقبت و حفاظت از فرزندان خود نیستند و همچنین به جدا کردن کودک از خانواده در شرایطی استثنایی که والدین مرتکب بی‌توجهی یا سوءرفتار با وی بوده و توان حمایت و مراقبت از او را ندارند البته بعد از اخذ مجوز از مسئولان قضایی، اشاره داشته است.

طبق ماده ۱۱۸۶ قانون مدنی حضانت اطفال تکلیف والدین است و طبق ماده ۱۱۷۳ همین قانون هیچیک از والدین نمی‌توانند مادامی که حضانت و نگهداری طفل به وی محول شده است، از انجام این امر استنکاف نمایند؛ زیرا حق حضانت مقرر شده برای اطفال جنبه امری داشته و اراده فرد در آن بی‌تاثیر است^۱ (بازگیر، ۱۳۸۷: ۵۹۵). تامین نفقه طفل نیز برعهده پدر و (در صورت فوت) وظیفه اجداد پدری و در صورت نبود ایشان برعهده مادر و پس از او اجداد و جدات مادری و پدری است و قانون‌گذار مستنکف از پرداخت نفقه اولاد را مستحق مجازات حبس تعزیری درجه شش قرار داده است (ماده ۵۳ قانون حمایت خانواده مصوب ۱۳۹۲). همچنین انجام مراقبت‌های بهداشتی اولیه به ویژه بهداشت مادران و کودکان^۲، اعطای پوشش مالی و حمایتی برای خانواده‌های معدومین (کودکان، همسران و افراد تحت تکفل^۳) حمایت و نگهداری از زنان و کودکان بی‌سرپرست و ایجاد امنیت اقتصادی و اجتماعی در زندگی آنها^۴ و انجام اقدامات لازم در زمینه ساماندهی کودکان خیابانی و بسیاری از وظایف دیگر که به عهده دستگاه‌های دولتی قرار گرفته است.

مطابق مواد ۱، ۲ و ۵ قانون حمایت از کودکان و نوجوانان مصوب ۱۳۸۱، هر نوع اذیت و آزار و تعرض به کودکان و نوجوانان را از جرایم عمومی برشمرده که نیاز به شکایت شاکی خصوصی ندارد. استفاده از اطفال صغیر به‌عنوان وسیله تکدی، قاچاق کودکان، توهین به کودک، عدم پرداخت نفقه کودک و مزاحمت برای اطفال در اماکن و معابر عمومی نیز جرم و مستوجب مجازات دانسته شده است (ماده ۶۱۹ قانون مجازات اسلامی بخش تعزیرات مصوب ۱۳۷۵).

۳-۲-۴- حق برخورداری از خانواده

در مقدمه پیمان‌نامه حقوق کودک بند ۱۹ رهنمودهای ریاض، اصل ۶ اعلامیه جهانی حقوق جهانی کودک ۱۹۵۹ توجه به نهاد خانواده به عنوان رکن اصلی اجتماع از اهمیت اساسی برخوردار بوده است. بر پایه مواد ۱۱۶۰ و ۱۱۵۹ و ۱۱۵۸ قانون مدنی نیز طفل متولد از نکاح صحیح در دوران زوجیت ملحق به شوهر است و کودک را نمی‌توان جز به دلایل قانونی از ابوی او یا

^۱ - نظریه مشورتی اداره حقوقی قوه قضائیه

^۲ - بند ۲ ماده ۱ قانون تشکیلات و وظایف وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی مصوب ۶۷/۳/۳

^۳ - تبصره ۳ ماده ۲ آیین‌نامه پیشگیری از اعتیاد، درمان معتادان و حمایت از افراد در معرض خطر اعتیاد

^۴ - ماده واحده قانون راجع به تشکیل سازمان بهزیستی کشور مصوب ۵۹/۳/۲۴ و مواد ۱ و ۴ آیین‌نامه اجرایی قانون تامین زنانی و کودکان بی‌سرپرست

از پدر و مادری که حضانت با اوست جدا نمود. بند ۱ ماده ۷ کنوانسیون حقوق کودک و ماده ۱۸ کنوانسیون حقوق کودک نیز مسئولیت مشترک والدین را در زمینه پرورش و رشد کودک مورد تاکید قرار داده‌اند.

۳-۲-۵- حق اجتماعی شدن

دولت‌ها وظیفه دارند که در امر تربیت اطفال به والدین کمک نمایند و از این طریق الگوهای مثبت و هنجارهای اجتماعی را در اطفال نهادینه نمایند. مطابق ماده ۹ پیمان‌نامه حقوق کودک و بندهای ۱۳ و ۱۶ رهنمودهای ریاض این وظیفه به عهده دولت‌ها نهاده شده و آنها ملزم به ارائه کمک به خانواده‌هایی هستند که دچار بی‌ثباتی و کشمکش شده‌اند. حق برخورداری از شرایط مناسب در محیط خانواده جهت هنجارپذیری و آموزش الگوهای مناسب در محیط خانواده دارای آنچنان اهمیتی است که اگر خانواده نتواند چنین محیط مطلوبی را برای فرزندان ایجاد نماید ضرورت اقتضا می‌کند که کودک از محیط خانواده جدا گردد. طبق ماده ۱۱۰۳ قانون مدنی زوجین مکلف به حسن معاشرت با یکدیگرند و طبق ماده ۱۱۰۴ همان قانون باید در تربیت فرزندان با یکدیگر همکاری نمایند.

۳-۲-۶- حق برخورداری از تفریح

نیاز به تفریح، یک نیاز طبیعی برای تمامی افراد و به‌ویژه نوجوانان است که عدم توجه به آن مغایر با اصول انسانی و آموزه‌های تربیتی است؛ چراکه، تربیت کودکان و نوجوان در گرو توجه به تمامی نیازهای آنها و تلاش در جهت برآورده‌سازی آن است. افزون بر این، اگر ادعا می‌شود هدف اولیه نگهداری مددجویان در کانون اصلاح و تربیت، نه تنها محدود ساختن آنان نیست، بلکه رشد و بالندگی آنهاست، در نتیجه باید تا حد امکان تفریحاتی که سایر همسالان آنها دارا می‌باشند برایشان فراهم شود. همچنان که اگر اوقات فراغت آنان با تفریحات سالم و سازمان‌یافته تأمین نشود، آنها قطعاً به سراغ تفریحات ناسالم خواهند رفت. (مهدوی، ۱۳۹۰: ۹۹)

به همین جهت است که در ماده ۶ و ۳۱ پیمان‌نامه حقوق کودک و سازمان ملل متحد نیز در رهنمودهایی که در زمینه پیشگیری از بزهکاری اطفال و نوجوانان ارائه کرده تاکید کرده است که تسهیلات و خدمات فرهنگی و تفریحی که مورد علاقه جوانان است ایجاد و به سهولت در اختیار آنها قرار گیرد.

این حق کودکان به دلیل برخورداری از کارکردهای جامعه-جرم‌شناسانه می‌تواند در سوگیری درست نظام رفتاری کودکان و کاهش احتمال ارتکاب بزهکاری این دسته نقش‌آفرین باشد (نیازپور، ۱۳۹۱: ۱۹۸).

۳-۲-۷- حق آموزش

بعد از خانواده، مدرسه اولین نهادی است که کودک در آن رفتار را می‌آموزد. تعامل اولیا و مربیان این نهاد با کودک بر رفتارهای او در زمان تعامل شخصیت وی و آینده او تاثیر می‌گذارد (سیدین بروجنی و جوادپور برجنی، ۱۳۹۰: ۱۹۹).

در اصل س‌ام قانون اساسی مقرر گردیده، دولت موظف است وسایل آموزش و پرورش رایگان را برای همه تا پایان دوره متوسطه فراهم سازد و وسایل تحصیلات عالی را تا سرحد خودکفایی کشور بطور رایگان گسترش دهد.

در کشور ما بر اساس سند تحول بنیادین مصوب شورای عالی انقلاب فرهنگی، یکی از ویژگیهای عام تربیت رسمی و عمومی قانونمندی است. این مهم با پیش‌بینی سازوکارهایی همچون بالا بردن محتوای کتب درسی، وسایل کمک آموزشی، ارتقای سطح معلمان و روشها و فنون مختلف یادگیری منطبق با جدیدترین متد کاربردی جهت شناخت و ارتقای استعدادهای کودکان و به رسمیت شناختن دادخواهی در نقض حق آموزش امکانپذیر خواهد بود.

ب) تدابیر و سازوکارهای پیشگیری رشدمدار

در جرم شناسی، آسیب پذیری فرد یکی از معیارهای اصلی طبقه بندی در بزه دیده شناسی نخستین است که در یکی از این طبقه بندی ها، کودکان و نوجوانان بزه دیده بر پایه معیار آسیب شناسانه سن، از بزرگسالان بزه دیده جدا می شوند (رایجیان اصلی، ۱۳۸۴: ۲۷). وضعیت سنی خاص این افراد و به تبع آن وضعیت جسمی و روحی ناشی از سن، کودکان را در معرض آن چیزی قرار می دهد که در نوشتگان علوم جنایی برجسته ترین تعبیر از آن، بدرفتاری با کودک یا کودک آزاری است که به عنوان آسیب رساندن بدنی، روانی یا عاطفی عمدی یا از روی غفلت به یک کودک به ویژه به شکل بدرفتاری یا سوءاستفاده جنسی تعریف می شود (رایجیان اصلی، ۱۳۸۴) که خود در گرایش به ناسازگاری و بزه کاری آنان تأثیر مستقیم و معنا دار دارد.

۱- حمایت های ماهوی از کودکان

در آموزه های آسمانی اسلام، همه کودکان از دختر و پسر، حقوق و مزایای معینی دارند و همگان از اعمال هرگونه خشونت و بی رحمی در حق آنان باز داشته شده اند. این در حالی است که پیش از اسلام، میان اعراب و دیگر اقوام، کودکان در وضع نامناسبی قرار داشتند و از کمترین حقوق عادی نیز بهره مند نبودند. آنان با هر بهانه کوچکی از جمله رهایی از فقر و هزینه زندگی، آن ها را از میان بر می داشتند. در این میان، شرایط دختران بسیار دردناک تر بود. بزرگان عرب و افراد سرشناس، داشتن دختر را برای خود ننگ و عار می دانستند. آنها را زنده به گور می کردند، چنان که خداوند در قرآن می فرماید: «و هرگاه یکی از آنان را به دختر مژده دهند، چهره اش سیاه می شود، در حالی که خشم [و اندوه] خود را فرو می خورد و از بدی آنچه بدو بشارت داده شده، از قبیل [خود] روی می پوشانند که آیا او را با خواری نگاه دارد، یا در خاک پنهانش کند؟ و چه بد داوری می کنند (نحل: ۵۸ و ۵۹)».

دین اسلام، در قالب تعبیرهای زیبا در این مورد، نه تنها مردم را از آن عادت های زشت باز داشت، بلکه ارزش کودکان را در جامعه افزایش داد و از پدران و مادران خواست که به بهانه های واهی فرزندان خود را نکشند و با آنها دل سوز باشند، آنجا که در قرآن آمده است: «و از بیم تنگ دستی فرزندان خود را نکشید، ماییم که به آنها و شما روزی می بخشیم. آری، کشتن آنان همواره خطایی بزرگ است» (اسراء: ۳۱).

همچنین رسول خدا صلی الله علیه و آله می فرماید: «از ما نیست، کسی که به خردسالان رحم نکند.»

کودکان و نوجوانان به دلیل شرایط خاص جسمی، ناتوان در دفاع از خود بوده و در مقایسه با افراد بزرگسال بیشتر در معرض خطر بزه دیدگی قرار دارند. از این رو می توان طفولیت را به خاطر تلاش مستمر کودک برای جستجو و کسب لذت ها و هیجانات قوی و به دلیل وضعیت وابستگی او در خانواده از عوامل خطرزای زیست شناختی و در نتیجه از عوامل پیش-زمینه ای تهاجم علیه آنان ذکر نمود (لپز و فیلیزولا، ۱۳۷۹: ۶۱-۶۲).

اهمیت اقدام های پیشگیرانه رشدمدار در فرآیند پروراندن شدن درست شخصیت کودکان مشکل دار، سبب شده است تا به این گونه پیشگیری از جرم در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران مصوب ۱۳۵۸ توجه شود. به موجب بند ۲ اصل بیست-ویکم: «حمایت مادران، بالخصوص در دوران بارداری و حضانت فرزند و حمایت از کودکان بی سرپرست» در شمار وظایف بنیادین دولت گنجانده شده است.

بنابراین، مشکلات مالی-اقتصادی مادران سرپرست خانوار، نبود پدر در کنار خانواده و بی سرپرست بودن کودکان از جمله نشانه های خطرناک که برطرف نشدن آنها احتمال مزمن شدن بزه کاری را افزایش می دهد (نیازپور، ۱۳۹۳: ۱۰۰). در گستره مقررات تقنینی می توان به بند ت ماده ۱۵۸ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ اشاره نمود. این بند مقرر می دارد: «اقدامات والدین و اولیای قانونی و سرپرستان صغار و مجانین که به منظور تأدیب یا حفاظت آنها انجام می شود، مشروط بر اینکه

اقدامات مذکور در حد متعارف و حدود شرعی تأدیب و محافظت باشد» قابل مجازات نیست. بدین ترتیب اولیاء و سرپرستان قانونی اطفال و مجانین می‌توانند آنان را در حدود متعارف تعلیم و تربیت، تنبیه و یا از برخی آزادی‌ها محروم کنند بدون آنکه این اقدام قابل مجازات باشد. بنابراین اعمالی که در شرایط عادی اگر نسبت به بزرگسال ارتکاب یابد می‌تواند از عنوان مجرمانه برخوردار گردد با اجازه قانون در مورد اطفال و تحت شرایطی جرم محسوب نمی‌گردد (زینالی، ۱۳۸۲: ۵۶).

از سوی دیگر در همین قانون برخی مواد را می‌توان مشاهده کرد که قانونگذار، طفل را از جهت طفل بودن مورد بی-توجهی قرار داده است. ماده ۲۵۱ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ در باب قذف نمونه‌ای از این رویکرد قانون است چراکه قاذف را در مواردی مستوجب حد می‌داند که قذف شونده بالغ و ... باشد و در ادامه در تبصره ماده ۲۵۱ می‌بینیم که در صورتی که کسی، نابالغی را قذف کند سی و یک تا ۷۴ ضربه شلاق تعزیر می‌گردد.

گرچه از ابتدای قانونگذاری در کشور ما چه در قوانین جزایی و چه در قوانین پراکنده دیگر قانونگذار ناخودآگاه و در برخی موارد از سازوکارهای حمایت از کودکان سودجسته است اما تا قبل از تصویب قانون حمایت از کودکان و نوجوانان در آذرماه ۱۳۸۱ از یک سیاست کیفری افتراقی منسجم در برخورد با جرایم ارتكابی علیه اطفال پیروی نکرده بود. این قانون تحت دیدگاه‌های جرم‌شناسانه مبنی بر حمایت بیشتر از کودکان به عنوان بزه‌دیدگان خاص به‌ویژه حمایت بیشتر از ایشان در خانواده به تصویب رسید. اگرچه خود تصویب چنین قانون ویژه‌ای را می‌توان پیشرفتی در سطح سیاست جنایی افتراقی کودکان و نوجوانان به شمار آورد، به نظر می‌رسد که پاسخ‌های کیفری پیش‌بینی شده در این قانون برای کودک آزاران کافی - بلکه مناسب نیست. این واقعیت در زمان کوتاهی پس از تصویب و اجرای این قانون، سیاست‌گذاران عرصه عدالت جزایی را واداشته است تا برای بازنگری آن چاره‌اندیشی کنند (رایجیان اصلی، همان: ۳۰).

قانون حمایت از کودکان و نوجوانان ۱۳۸۱ با توجه به الهام آن از کنوانسیون حقوق کودک، همواره مقررهای این کنوانسیون را به عنوان الزاماتی همراه با خود خواهد داشت؛ چرا که این کنوانسیون که در سال ۱۹۸۹ به تصویب مجمع عمومی سازمان ملل رسید، در اول اسفندماه ۱۳۷۲ از تصویب مجلس شورای اسلامی گذشت و در تاریخ ۱۱ اسفند ۱۳۷۲ مورد تأیید شورای نگهبان قرار گرفت. از سوی دیگر تجویز حق تنبیه والدین به اولیا و سرپرستان، به نظر در تضاد با مواد کنوانسیون است چراکه اعطای چنین حقی مساوی است با در معرض قرار دادن اطفال برای بزه‌دیدگی واقع شدن ناشی از استفاده سوء والدین و سرپرستان بی‌تقوا و منحرف که از اختیار فوق سوءاستفاده نموده (زینالی، ۱۳۹۰: ۵۶). در ارتباط با جرایم جنسی نیز قانونگذار نه تنها به خاطر موقعیت آسیب‌پذیری اطفال، از ایشان در برابر چنین جرایمی حمایت افتراقی به عمل نیاورده است بلکه در برخی موارد از جمله در مورد زنا، محصنه (زنا، زن محصنه با نابالغ) (ماده ۲۲۸ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲) کیفر مجرم را تخفیف داده و از حد رجم به حد تازیانه کاهش داده است. این چنین سیاستی با توجه به آسیب‌پذیری بیشتر اطفال به خاطر پایین بودن هزینه کیفری ارتکاب جرم بر روی آنها، کودکان را در معرض سوءاستفاده جنسی قرار داده و در نتیجه زمینه بزه‌دیدگی بیشتر و مکرر آنها را فراهم می‌نماید (زینالی، ۱۳۸۲: ۱۲۸).

۲- حمایت‌های شکلی: ترمیم خسارات ناشی از جرم و پیشگیری از بزه‌دیدگی دوباره

عمده پیامدهای جرم بر روی طفل بزه‌دیدگی به صورت خسارات روحی-عاطفی بروز می‌کند که در صورت بی‌توجهی به آن می‌تواند اثرات ناگواری را در آینده از خود به جای گذارد. عمده مواردی که در قوانین باید مورد توجه قرار گرفته و تلاش در جهت نیل آنها صورت گیرد، پیشگیری از بزه‌دیدگی دوباره کودک بزه‌دیدگی و پیشگیری از بزهکاری آینده وی است.

حمایت شکلی از کودکان بزه‌دیده در قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲ با اصلاحات بعدی مورد توجه قانونگذار قرار گرفته است. در ماده ۶۶ این حق برای کودکان بزه‌دیده ایجاد شده است که از حضور سازمان‌های حامی کودک به عنوان شاکی در پرونده های کیفری بهره گیرند که این خود ابداعی در عرصه آیین دادرسی کیفری محسوب می‌شود.

۱-۲-۱- ترمیم خسارات ناشی از جرم

عمده خسارات ناشی از جرم که به کودک بزه‌دیده تحمیل می‌شود را می‌توان در دو دسته خسارت‌های جسمانی و خسارت‌های روحی-عاطفی تقسیم‌بندی کرد.

۱-۱-۲- خسارت‌های جسمانی

خسارت‌های جسمانی وارد بر بزه‌دیده در واقع عینی‌ترین نمود ارتکاب جرم کودکان است؛ نشانه‌ای که همگان قادر به رویت و تشخیص آنها هستند. کودکی که مورد خشونت جسمی قرار می‌گیرد را می‌توان از طریق آثار خشونت واقع شده علیه وی تشخیص داد. کبودی موجود در بدن و آثار ضرب و جرح نشانگر خوبی جهت معرفی بزه‌دیدگی وی است. آنچه به عنوان نتیجه این امر بروز می‌کند، اثرات ماندگار ناشی از این بزه‌دیدگی است که گاه تا مدت‌ها و شاید تا همیشه نزد بزه‌دیده باقی می‌ماند (کارگری، ۱۳۸۶: ۱۳۹).

۱-۲-۲- خسارت‌های روحی

در کنار خسارت‌های جسمانی و شاید مهم‌تر از آن خسارت‌های روحی هستند که می‌توانند تا پایان عمر کابوس بزه‌دیدگی را در ذهن کودک زنده کنند. فراهم کردن زمینه ترمیم روحی کودک می‌تواند در بازپروری او و بازگرداندن وی به جریان سابق زندگی، عاملی عمده محسوب گردد. بر همین اساس است که ماده ۳۹ کنوانسیون حقوق کودک مقرر می‌دارد: برای سلامتی روحی، جسمی و اجتماعی کودکی که قربانی نوعی بدرفتاری، شکنجه، استثمار یا هر عمل غیرانسانی شده است، حکومت‌های عضو پیمان، همه اقدامات مناسب را انجام می‌دهند.

ترمیم خسارت‌های جسمی و روحی-روانی طفل خود مقدمه‌ای است برای رسیدن به هدف دومین حمایت‌های شکلی که همانا پیشگیری از بزه‌دیدگی دوباره یا بزهکاری کودک بزه‌دیده است. طبق تعاریف مختلفی که حقوقدانان از خسارت معنوی نموده اند، این خسارت دربردارنده خسارت غیرمالی است که این تعریف دارای اشکالاتی است. زیرا "ضرر یا خسارت" و "معنویت" هر دو مفاهیم گسترده‌ای هستند که از نظر معیارهای منطقی قابل تحلیل نمی‌باشند. در یک تعریف آمده "خسارت معنوی عبارتست از جریحه دار کردن و لطمه زدن به بعضی از ارزشها که جنبه معنوی دارند." در تعریف دیگر آمده "خسارت معنوی عبارتست از خسارت وارد بر شهرت، حیثیت و آبرو، اعتقادات مذهبی، زیبایی، احساسات و عواطف و علائق خانوادگی. (مالکی زاده، ۱۳۸۷: ۸). در قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲ نیز در ماده ۱۴ این قانون بر مطالبه تمام ضرر و زیانهای مادی و معنوی و منافع ممکن الحصول تصریح شده است. همچنین در لایحه حمایت از بزه‌دیدگان در تبصره ۱ ماده ۲ این لایحه با تعیین میزان هزینه‌ها پس از اخذ نظر کارشناس میتوان از بزه‌دیده رفع صدمات نمود.

۱-۲-۲- پیشگیری از بزه‌دیدگی ثانویه و بزهکاری

از دیگر اهداف حمایت از کودکان بزه‌دیده پس از وقوع جرم، پیشگیری از وقوع بزه دوباره علیه ایشان و یا افتادن ایشان در دام بزهکاری است که می‌توان از جمله تدابیر پیشگیری رشد‌مدار (زودرس) قلمداد نمود.

۲-۲-۱- بزه‌دیدگی ثانویه^۱

بزه‌دیدگی واقعه‌ای است که خطر بزه‌دیده شدن دوباره را افزایش می‌دهد. همچنان که تاکنون معلوم گردیده است و آثار وسیع منتشر شده نشان می‌دهد، خطر بزه‌دیدگی آتی کسانی که یک بار بزه‌دیده جرمی واقع شده‌اند در مقایسه با سایرین به مراتب بیشتر است (رزنبام، ۱۳۷۹: ۱۵۹). از این رو برای پرهیز از این امر، از میان بردن آثار و علائمی که بزهکاران بالقوه را به سمت بزه‌دیده متوجه می‌سازد ضروری است؛ چراکه آنچه بزهکاران را به سمت افراد خاصی جهت ارتکاب بزه علیه آنان سوق می‌دهد، علل خاص و ثابتی هستند و تا زمانی که این علل در فرد بزه‌دیده بالقوه موجود است، وی همچنان قابلیت بزه‌دیده شدن را در خود حفظ می‌کند و شرایط خاص ناشی از این علل در وی باعث جلب توجه بزهکاران خواهد شد. در چنین مواردی کلیه عوامل برای هموار کردن زمینه قربانی مکرر واقع شدن موجود است (ویانو، ۱۳۷۷: ۴۴۷).

در این میان نقش سازمانهای مردم نهاد را نیز در پیشگیری مشارکتی از بزه‌دیدگی مکرر کودکان نباید نادیده انگاشت. از جمله موارد پیش بینی شده در لایحه حمایت از کودکان و نوجوانان در این راستا، ماده ۳۸ و تبصره آن است. این ماده مقرر میدارد "والدین، اولیاء و سرپرستان قانونی، وکیل طفل و نوجوان و یک مددکار اجتماعی حق حضور در جلسات دادرسی و ارائه نظر مشورتی و پیشنهادهای حمایتی از طفل و نوجوان را دارد". تبصره این ماده نیز مقرر میدارد "دادگاه میتواند علاوه بر موارد ماده ۶۶ قانون آیین دادرسی کیفری از نماینده مطلع سازمانهای مردم نهادی که دارای مجوز فعالیت در زمینه حقوق اطفال و نوجوانان هستند، برای حضور در جلسه دعوت نماید". سازمانهای مردم نهاد حامی حقوق کودک، نظیر انجمن حمایت از حقوق کودکان، انجمن حمایت از کودکان کار و ... بر اساس اهداف خود در اساسنامه تاثیر بسزایی در کاهش بزه‌دیدگی کودکان و کودک آزاری دارند. این سازمانها با تمرکز بر یک موضوع خاص (کودک) با پیگیری و شناسایی موارد کودک آزاری و بزه‌دیدگی کودکان، استثمار کودک، عدم تامین امکانات رفاهی و امنیتی، نقد قوانین مرتبط با کودک و ... با ارائه بیانات، مقالات، برگزاری نشستها و کنگره‌ها به این مهم می‌پردازند.

۲-۲-۲- بزهکاری آینده

از دیگر پیامدهای بزه‌دیدگی کودکان، بزهکاری ایشان در آینده است. افرادی که در کودکی بزه‌دیده واقع می‌شوند به احتمال بسیار زیاد در آینده خود عامل بزه خواهند بود؛ چراکه آن را به عنوان جزء طبیعی و قبول شده زندگی خود تلقی می‌کنند و از این رو تردیدی در استفاده از خشونت به خود راه نمی‌دهند (زینالی، ۱۳۹۰: ۶۸). بدین ترتیب بزه‌دیده واقع شدن کودکان به ویژه با استفاده از اعمال خشونت علیه ایشان نه تنها آسیب جسمی و روانی بر آنان وارد می‌کند و باعث تحقیر آنان می‌گردد بلکه با عادی جلوه دادن خشونت نزد آنان زمینه بزهکاری آنها را در آینده فراهم می‌سازد (صلاحی، ۱۳۹۲: ۱۲۱).

۲-۲-۳- کشف جرم علیه کودک

آنچه که در این ارتباط در مورد جرایم ارتكابی علیه کودکان حائز اهمیت است اینکه آمار کشف جرایم علیه کودکان به ویژه جرایم ارتكابی علیه ایشان در خانواده پایین است. این واقعیت، ضرورت اهتمام قانونگذاری را برای کشف این جرایم

¹ Secondary victimization

ایجاد می‌نماید. چنین ضرورتی است که بند ۲ ماده ۱۹ کنوانسیون حقوق کودک را بر آن داشته است تا اعمال حمایت‌های حکومتی از کودکان را همراه با روش‌ها و برنامه‌هایی مورد اشاره قرار دهد که برای کشف و پیگیری این جرایم نسبت به کودک مؤثر باشد.

این واقعت قانونگذار ایران را بر آن داشت تا در ماده ۶ قانون حمایت از کودکان و نوجوانان ۱۳۸۱ گزارش‌دهی جرایم ارتكابی علیه کودکان را الزامی نموده و به علاوه که آن را در ماده ۵ همین قانون، واجد جنبه عمومی و بی‌نیاز از شکایت شاکی خصوصی بداند. همین الزام به گزارش‌دهی اعمال این چنینی، نیروهای درگیر در فرآیند کشف جرم را یاری نموده تا وظیفه خود را به دقت بیشتر و ضریب اشتباه کمتری به انجام رسانند.

۳- پیشگیری رشدمدار در آموزه‌های فقهی

نقش شگفت‌انگیز تعلیم و تربیت در زندگی انسان بر هیچ خردمندی پوشیده نیست و تا کنون هم ضرورت آن مورد تردید قرار نگرفته است؛ چنانکه قرآن مجید می‌فرماید: «والله اخرجکم من بطون امهاتکم لا تعلمون شیئاً و جعل لکم السمع و الابصار والافئده لعلکم تشکرون» (آیه ۷۹ سوره نحل)؛ یعنی، و خداوند شما را از شکم مادرانتان بیرون آورد، در حالی که هیچ نمی‌دانستید و برای شما گوش و دیدگان و دل‌ها قرار داد، تا شکرگذار باشید. سه رکن مبنایی در تربیت، مربی، متربی و محتوای تربیت است که به اختصار مورد بررسی قرار می‌گیرد: بیشتر لغت شناسان واژه "تربیت" را از ریشه "رب" گرفته‌اند. راغب می‌گوید: الرب فی الاصل، التریبه و هو انشاء الشیء، حالا فحالا الی حد التمام، یقال ربه، و ربه و ربیه "رب" در اصل بمعنی تربیت و پرورش است. یعنی ایجاد نمودن حالتی پس از حالت دیگر در چیزی تا به حد نهایی و تمام و کمال آن برسد (صدر، ۱۳۸۸).

۱- مربی: مربی عبارتست از عامل انسانی که در تحقق فعالیت تربیتی تاثیرگذار است و تنها اختصاص به معلم در نظام آموزش و پرورش ندارد، بلکه شامل هر نیروی انسانی تاثیرگذار در فرآیند تربیت اعم از مربیان پرورشی، معلمان و والدین میگردد. در فقه به نقش تربیتی معلم در هنجارپذیری کودک تاکید فراوانی شده و شرایطی از جمله امانتدار بودن، مسوول بودن در برابر متربی و عدم جواز تنبیه متربی برای وی مقرر گردیده است.

۲- متربی: بنظر میرسد که شیوه قرآن کریم در تربیت در مقطع سنی اطفال و نوجوانان، شیوه متربی محور است. یعنی تکیه و تاکید بیشتر بر تفکر، آگاهی، الگوگیری، اراده و انتخاب درونی متربی است تا بر پذیرش و تسلیم در برابر وی. اگرچه دستورات و راهنمایی‌های وی درست باشد. قرآن کریم در یک مورد بصورت صریح از تربیت جوان سخن گفته است و آن عبارتست از تربیت لقمان نسبت به فرزندش (لقمان، ۱۹-۱۳). در این جریان، قرآن اولاً از شیوه تربیت لقمان به "وعظ" یاد میکند و سپس نمونه‌هایی از آنرا گزارش میکند.

۳- محتوای تربیت: محتوای تربیت با توجه به شرایط حاکم بر دوران رشد، متفاوت است. حدیث نبوی که در آن پیامبر اکرم (ص) سه دوره سنی را برای تربیت مطرح نموده و می‌فرماید: قال رسول الله (ص): "الولد سید سبع سنین و عبد سبع سنین و وزیر سبع سنین": این حدیث بیانگر این است که افراد در هر یک از این مقاطع سنی، ویژگیهای روحی و روانی خاصی دارند که والدین، مربیان و تمام دست‌اندرکاران تعلیم و تربیت باید در انتخاب روشهای تربیتی مناسب به ویژگیهای روحی و روانی هر یک از این مقاطع توجه لازم را داشته باشند. روشهای تربیت برای کودک تا هفت سالگی در اندیشه امام علی (ع) نیز شامل استفاده از روشهای الگوسازی، تربیت از طریق محبت، از طریق امر به معروف و نهی از منکر، تربیت از طریق پند و اندرز، تربیت از طریق داستان، تربیت از طریق عادت دادن و تربیت از طریق تشویق میباشد (رضایت، ۱۳۹۴).

دین مبین اسلام تدابیر متعددی در راستای پیشگیری از ناسازگار و بزهکار شدن کودکان و نوجوانان به جهانیان عرضه نموده است که در ذیل برخی از موارد آن بیان می‌شود.

۳-۱- نقش جهان بینی الهی در پیشگیری رشدمدار از جرم

هر چند که به روش تربیت کودک در قرآن کریم تصریح نشده و لیکن این مطلب از برخی از آیات و داستانهای قرآن کریم به زیبایی نمایان است.

روش الگویی: انسان ذاتا الگو طلب و الگو پذیر است. تربیت مبنایی کودک در همان سالهای ابتدایی رشد با این روش شکل میگیرد. زیرا او تمام اعمال و رفتارهای خود را از پدر و مادر الگوبرداری میکند. به همین جهت قرآن کریم در آیه ۴۴ سوره بقره میفرماید: "اتامرون الناس بالبر و تسون انفسکم" آیا مردم را به نیکی دعوت میکنید، اما خودتان را فراموش میکنید. بعد از پدر و مادر، دوستان و معلم کودک هستند که به فراخور محیطی که کودک در آن رشد یافته و با آنها تعامل می‌یابد، میتوانند در یادگیری کودک و هنجارپذیری او اثرگذار باشند.

روش دیگر، موعظه است که از جمله روشهایی است که خداوند متعال برای همه انسانها بدان سفارش نموده و در آیه ۱۲۵ سوره نحل در این رابطه میفرماید: "ادع الی سبیل ربک بالحکمه و الموعظه الحسنه و جادلهم بالتی هی احسن ان ربک هو اعلم بمن ضل عن سبیله و هو اعلم بالمهتدین" با حکمت و اندرز نیکو به راه پروردگارت دعوت کن و با آنان به شیوه ای که نیکوتر است مجادله نمای در حقیقت پروردگارت به {حال} کسیکه از راه او منحرف شده، دانایتر و او به {حال} راه یافتگان {نیز} دانایتر است.

۳-۲- شرکت در بازی و تفریح کودکان

بازی‌های کودکانه ضمن تأثیر مثبتی که به لحاظ ایجاد فراغت بال در روح و روان کودک دارد جنبه آموزشی و سازندگی نیز دارد. بدین منظور است که اولیا و مربیان آگاه به پیروی از دستور پیامبر اکرم(ص) که فرمودند: «ابنک یلعب سبع سنین»؛ هرگز کودک خردسال را از بازی منع نمی‌کنند بلکه سعی دارند بازی وی را جهت داده و از آن به نفع کودک سود برند و ضرورت این امر در هفت سال اول زندگی بیشتر مورد توصیه پیشوایان اسلامی است(اردشیر، ۱۳۸۶). اسلام، حتی آموزش بازی‌ها و ورزش‌هایی مانند سوارکاری، شنا و تیراندازی به فرزندان را از وظایف والدین می‌داند. در این زمینه، رسول خدا صلی الله علیه و آله می‌فرماید: «حق فرزند بر پدر آن است که نوشتن، شنا کردن و تیراندازی را به او بیاموزد». همچنین رسول گرامی اسلام(ص) وجود حالت فعال را در طفل خردسال، نمایانگر فزونی خرد و اندیشه او در بزرگسالی دانسته و می‌فرماید: «عرامه الصبى فی صغره زیاده فی عقله فی کبره»(بحارالانوار، ج ۱۴: ۳۷۸)؛ یعنی، شیطنت و لجاجت و ستیزه‌جویی کودک، در دوران خردسالی او، نمایانگر فزونی عقل و اندیشه او در بزرگسالی است.

بنابراین، فراهم کردن محیط شاد برای تفریح و بازی کودکان و هم‌بازی شدن با آنان که در رشد عاطفی و اخلاقی کودکان و در پیشگیری از ورود آنان به دنیای ناسازگاری و بزهکاری مؤثر بوده، مورد تأکید دین اسلام قرار گرفته است.

۳-۳- آموزش صحیح مسائل و روابط جنسی

یکی دیگر از مبانی مهم پیشگیری رشدمدار در اسلام در راستای جلوگیری از انحرافات جنسی کودکان و نوجوانان، توصیه‌های جدی در خصوص آموزش صحیح مسائل و روابط جنسی می‌باشد. گزینه جنسی یکی از نیرومندترین غرایز است

که با ناکامی‌ها و شکست‌ها می‌تواند در روان آدمی عقده‌های عظیمی را به وجود آورد و منشأ فسادها و بدبختی‌ها و حتی بیماری روحی شود (مقدادی و جوادی‌پور، ۱۳۹۶: ۶۵).

پاسخ به سوالات جنسی کودکان نیز در عین صحت باید ظرافت خاصی داشته باشد، زیرا در غیر این صورت کودکان دچار بلوغ زودرس و گرفتار نتایج ناگوار آن می‌شوند. در واقع نحوه صحیح انتقال مفاهیم دینی، اهمیت دادن به سن تکلیف و توجه به شرایط خاص دوران بلوغ زمینه‌ساز برخورداری از یک تربیت دینی و مصونیت در برابر بسیاری از آسیب‌ها می‌باشد.

۳-۴ - تامین سلامت معنوی کودک

در کنار تامین نیازهای مادی و جسمانی طفل که بطور نسبی والدین خود را موظف به آن میدانند، تامین بهداشت روانی و نیازهای معنوی کودک از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. سلامت معنوی به معنای برخورداری از حس پذیرش، احساسات مثبت، اخلاق و احساس متقابل مثبت با یک قدرت حاکم و برتر متعالی که طی یک فرایند پویا و هماهنگ شناختی، عاطفی، کنشی و پیامدی شخصی حاصل می‌شود و در واقع از یکسو، بر چگونگی درک افراد از سلامتی در زندگی معنوی هنگامی که فرد با قدرتی بالاتر ارتباط دارد، متمرکز است و از دیگرسو در مورد اینکه چگونه افراد با خود، جامعه یا محیط سازگار میشوند، بحث میکند. (عباسی و همکاران، ۱۳۹۱). چنین حالتی است که منجر به ایجاد نشاط، رضایتمندی و آرامش گردیده و ارتباط معناداری مبتنی بر مکارم اخلاق، عشق و محبت با خود؛ دیگران و جهان پیرامون کودک ایجاد مینماید.

نتیجه‌گیری

موضوع پیشگیری زودرس، عبارت از برنامه‌هایی است که هدف آنها در درازمدت، اقدامات عمیقی درباره کودکان و نوجوانان و محیط اطراف آنها است و سعی دارد که با بهبود شرایط و اوضاع و احوالی که کودک در آن قرار می‌گیرد، از عوامل خطری که احتمال ارتکاب جرم را در مورد او افزایش می‌دهد، بکاهد و عوامل حمایتی را که این احتمال را کاهش خواهد داد، به وجود آورد. عوامل خطر و عوامل حمایتی، هر دو از مکان‌های اصلی جامعه پذیرش فرد (خانواده، مدرسه، گروه‌های همسالان، محیط محلی) یا از خصوصیات شخصی او ناشی می‌شود. برای نمونه، جرایم علیه کودکان به ویژه کودک-آزاری از هر قسمی نقش اساسی در شکست راهکارهای پیشگیری رشد‌مدار ایفا می‌کند که این خود می‌تواند معلول عواملی همچون فروپاشی ساختار سنتی خانواده، طلاق، اعتیاد، توسعه شهرنشینی و رشد فرهنگ بورژوازی، به‌کارگیری اطفال و نوجوانان در کارخانه‌ها، انفجار اطلاعاتی و شکل‌گیری فضای مجازی و غیره باشد. بنابراین، در راستای اثربخشی تدابیر پیشگیری رشد‌مدار بایست زمینه ظهور این عوامل را از بین برد.

به منظور جلوگیری از مزمن و پایدار شدن رفتارهای مجرمانه در آینده کودکان در معرض خطر (از جمله کودکان بی-سرپرست، بی‌بضاعت، دارای اختلالات شخصیتی، خیابانی و غیره) باید مراحل مختلف رشد کودک و محیط‌هایی را که کودک در آن قرار می‌گیرد، مدنظر قرار داد و به منظور بهبود این محیط‌ها، مقررات و یا برنامه‌هایی را که در جهت کاهش عوامل خطری که احتمال ارتکاب جرم را افزایش خواهد داد، طراحی نمود. از جمله تدابیر مهم در این راستا- که مورد تأیید و سفارش آموزه‌های دین اسلام نیز هست- اجتناب از انگ‌زنی و نشانه‌دار کردن اطفال و نوجوانان در جامعه، و برانگیختن

حس بدبینی اطرافیان نسبت به آنان، اجتناب از افشای خصوصیات و اسرار زندگی شخصی آنان، اجتناب از متلاشی شدن حیات خانوادگی و شغلی آنان، اجتناب از تجاوز به تمامیت جسمانی-معنوی آنان و به طور کلی، اجتناب از تجاوز به حقوق اساسی و حقوق مربوط به کرامت، حیثیت و منزلت انسانی هریک از آنان، می باشد. همچنین، از منظر رویکرد فقهی و آموزه-های قرآنی نیز آنچه حائز اهمیت است این که بهره گیری از تعالیم اسلامی و پیوند تربیت کودک با احکام شرعی زمینه های تقویت باورهای دینی را در پروسه شکل گیری شخصیت کودک موجب گردیده و از این رو، زمینه های پیشگیری از انحطاط و سقوط او در آینده را فراهم می نماید. ضمن اینکه میتوان با بهره گیری از مدل بوم شناختی که توجه به مختصات جامعه ما را بطور خاص میطلبد و افزایش تعامل نهادهای مسوول در زمینه پیشگیری رشدمدار، موفقیت بیشتری را در جهت سیاستهای راهبردی در این زمینه کسب نمود.

فهرست منابع

- اسماعیل تبار، احمد، ۱۳۹۲، عدالت کیفری کودک در منابع فقه شیعه، در: مجموعه مقالات همایش ملی عدالت کیفری کودکان و نوجوانان در نظام حقوقی ایران و اسناد بین المللی، تهران: انتشارات دانشگاه علوم قضایی و خدمات اداری
- اردشیر، مرتضی، تربیت کودک در بیان پیامبر اعظم(ص)، دانشگاه آزاد اسلامی واحد خمین، ۱۳۸۶.
- آقابابایی، حسین و موسوی، ریحانه، پیشگیری از بزه دیدگی زنان از منظر آموزه های اسلامی و چالشهای فرارو، مجله آموزه های حقوق کیفری، شماره ۴، پاییز و زمستان ۱۳۹۱
- پاک نیا، عبدالکریم، حقوق متقابل والدین و فرزندان، تهران، انتشارات کمال الملک، ۱۳۸۲.
- حر عاملی، شیخ محمد بن الحسن، ۱۴۰۳ ه. ق، وسایل الشیعه، جلد اول، انتشارات مکتب اسلامی
- خسروشاهی، قدرت...، نمایان، پیمان و شکر بیگی، علیرضا، پیشگیری از جرم در پرتو آموزه های دینی، نشریه مهندسی فرهنگی، سال ششم، شماره ۵۷ و ۵۸، ۱۳۹۰، صص ۲۳-۸
- خسروشاهی، قدرت...، پیشگیری از جرم در آموزه های قرآنی، مجله پژوهشهای مدیریت راهبردی، شماره ۳۰ و ۳۱
- رایجیان اصلی، مهرداد، بزه دیده شناسی حمایتی، تهران، انتشارات دادگستر، چاپ اول، ۱۳۸۴.
- رزنام، دنیس، لوریسیو، آرتور و راویس، روبرت، پیشگیری وضعی از جرم، ترجمه رضا پرویزی، مجله قضایی - حقوقی دادگستری، شماره ۳۲، ۱۳۷۹.
- رشادتی، جعفر، ۱۳۸۷، پیشگیری از جرم در قرآن، تهران، انتشارات دفتر تحقیقات کاربردی پلیس پیشگیری ناجا
- رضایت، غلامحسین و فاطمه رضایت، ۱۳۹۴، روشهای تربیت کودک تا هفت سالگی در اندیشه امام علی (ع)، مجله پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی، سال بیست و سوم، دوره جدید، شماره ۲۷
- زینالی، حمزه، بررسی قوانین کیفری ایران از نظر جرم زایی، پایان نامه کارشناسی ارشد دانشگاه شهید بهشتی، شهریور ۱۳۸۲.
- صدر، سید موسی، ۱۳۸۸، پژوهشهای قرآنی ویژه نامه قرآن و فلسفه تربیت، شماره ۵۹ و ۶۰
- _____، نوآوریهای قانون حمایت از کودکان و نوجوانان و چالشهای فراروی آن، فصلنامه رفاه اجتماعی، سال دوم، شماره ۷، ۱۳۹۰.
- سیدین بروجنی، زهره و جوادیپور بروجنی، روح الله، پیشگیری از بزه دیدگی مجدد کودکان، در: پیشگیری رشدمدار، جلد دوم، مجموعه مقالات ارسالی اولین همایش ملی پیشگیری از جرم، زیر نظر دکتر عباس شیری، تهران، انتشارات سازمان عقیدتی سیاسی ناجا، ۱۳۹۰.
- صلاحی، جاوید، بزهکاری اطفال و نوجوانان، تهران، انتشارات گوتنبرگ، ۱۳۹۲.
- عباسی و همکاران، تعریف مفهومی و عملیاتی سلامت معنوی، مطالعه روش شناختی، فصلنامه اخلاق پزشکی، شماره ۲۰
- علی بن الحسین(ع)، صحیفه کامله سجادیه، ترجمه و شرح میرزا ابوالحسن شعرانی، تهران، انتشارات اسلامی، بی تا.
- کارگری، نوروز، آزار کودکان؛ علل و پیامدها (با تأکید بر آزار خانوادگی)، فصلنامه تخصصی فقه و حقوق، سال سوم، شماره ۱۲، بهار ۱۳۸۶.

- کتولی نژاد، خدابخش، نقش خانواده در پیشگیری از جرم، پیشگیری رشدمدار، مجموعه مقالات ارسال اولین همایش ملی پیشگیری از جرم، دفتر تحقیقات کاربردی پلیس پیشگیری ناجا، جلد دوم، تهران، نشر حدیث کوثر، چاپ اول، ۱۳۹۰.
- گراهام، جان، تأثیر مداخله‌های زودهنگام روان‌شناختی - اجتماعی در پیشگیری از بزهکاری، ترجمه یاسمن خواججه‌نوری، مجله حقوقی دادگستری، شماره ۴۸ و ۴۹، ۱۳۸۳. تهران، انتشارات مجله، ۱۳۹۱.
- مالکی زاده، سروش، فرایند جبران خسارت بزه دیدگان در نظام عدالت کیفری، مجله دادرسی، شماره ۷۰، سال دوازدهم، مهر و آبان ۱۳۸۷
- محمد نسل، غلامرضا ترجمه و تحقیق، مبانی پیشگیری از جرم (مجموعه مقالات)، انتشارات میزان، چاپ اول، زمستان ۱۳۹۱
- مقدادی، محمدمهدی و جوادی‌پور، مریم، پیشگیری از آسیب‌های جنسی کودکان در اسلام، مجله اخلاق زیستی، دوره هفتم، شماره ۲۳، ۱۳۹۶، صص ۶۲-۷۷.
- مهدوی، محمود، پیشگیری از جرم (پیشگیری رشدمدار)، تهران، انتشارات سمت، ۱۳۹۰
- نجفی ابرنآبادی، علی حسین، تقریرات درس جرم‌شناسی نیم‌سال دوم سال تحصیلی ۸۲-۱۳۸۱ مجتمع آموزش عالی قم، نگارش مهدی سیدزاده، مندرج در مجموعه تقریرات.
- _____، پیشگیری عادلانه از جرم، در: علوم جنایی (مجموعه مقالات در تجلیل از استاد دکتر محمد آشوری)، تهران، انتشارات سمت، ۱۳۸۳.
- نیازپور، امیرحسین، حقوق پیشگیری از بزهکاری در ایران، مجله حقوقی دادگستری، شماره ۴۸ و ۴۹، ۱۳۸۳.
- _____، گفتمان «پیمان حقوق کودک» در زمینه پیشگیری از بزهکاری، پژوهش‌نامه حقوق کیفری، سال سوم، شماره دوم، ۱۳۹۱، صص ۲۰۴-۱۸۷.
- _____، اساسی‌سازی حقوق پیشگیری از جرم در ایران، فصلنامه پژوهش حقوق کیفری، سال دوم، شماره ۶، ۱۳۹۳، صص ۹۱-۱۱۱.
- ویانو، امیلیو، بزه‌دیده‌شناسی، ترجمه نسرين مهرا، مجله تحقیقات حقوقی، شماره ۲۴-۲۳، ۱۳۷۷.

Legal jurisprudential approach to developmental crime prevention in Iran

Abstract

Delinquent kids and teenagers suffer from a wide range of problems including economic, cultural and family-related ones. Identification of the major factors behind their incompatibilities and delinquencies, and the adoption of appropriate personal and public preventive measures in the society, among susceptible members and groups, and among groups prone to delinquency play crucial, direct, and undeniable roles in minimizing crime rates among these people. Developmental crime prevention refers to interventions in delinquent or susceptible kids' and teenagers' developmental phases with the purpose of preventing such delinquent behavior from becoming endemic or routine in future. This approach is forwarding to recognize risk factors and omit those on the otherhand by reinforcement supportive factors, facilitate sociability process and weakening the possibility of delinquency. Quran' s method is also based on learner , In that sense is based on his patterning , will and election. Drawing upon laws in Iranian legislative system along with teachings of Islam for the education and rearing children on the part of parents and teachers and other individuals dealing with vulnerable and harmful cases could play an instrumental role in developmental crime prevention from incompatibility, delinquency, and victimization of children and juveniles. Recognition of child 's personality and rights is an effective step in directing of codification a developmental comprehensive pattern.

Key words: developmental crime prevention, Jurisprudential doctrines, criminal Justice, family, risk factors, victimization